

אזמרה לשמך

פסקי הלכות ותשובות מפי מוריניו הגאון הגדול רבי עמרם פריד שליט"א

דיני ארבעת המינים

ובפוסקים² כתבו לחלק בין פסול חסרון הדר לפסול חסרון לקיחה תמה, שפסול חסרון הדר אם אינו ניכר לעין אלא רק בהתבוננות אינו פוסל כלל שאינו מחסר בהידור, אולם פסול חסרון לקיחה תמה פוסל גם אם אינו ניכר אלא בהתבוננות, שסוף סוף חסר הוא ואינה לקיחה תמה³.

דיני האתרוג

- א. שיעור גודלו של אתרוג מכביצה ומעלה, שהוא נפח 100 סמ"ק⁴, ובשאר ימים אפשר להקל בשעת הדחק לברך על אתרוג שיש בו יותר מ75 סמ"ק⁵.
- ב. אתרוג עגול ככדור פסול, ויש אומרים שלפי דעת השלחן ערוך אינו פסול אלא ביום הראשון משום שאינו הדר, אבל בשאר הימים כשר⁶. לדעת הרמ"א פסול כל שבעה.

חסר

במשנה (סוכה לד ע"ב) שנינו "אתרוג החסר פסול", ונחלקו הפוסקים מה נחשב בכלל חסר, שהנה צורת האתרוג היא שמבחוץ יש לו קליפה דקה שהיא כמין גלד על האתרוג [שניתן לקלפה רק אחר הקפאת האתרוג], ולפנים מקליפה זו יש קליפה עבה [שיש בה טעם חריף], ולפנים ממנה מתחיל בשר האתרוג שהוא בצבע לבן, ובתוך בשר זה נמצאים חדרי הזרע שבהם גרעיני האתרוג, ונחלקו הפוסקים אם רק חסרון בבשר הלבן שבאתרוג הוא המחשיבו לחסר, או אף אם נקלפה הקליפה העבה הפנימית עד למקום הבשר הלבן מחשיבו לחסר, אף שאין חסרון בבשר הלבן עצמו⁷, או שכל חסרון בקליפה העבה אף אם אינו מגיע לבשר הלבן

נאמר בתורה (ויקרא כג מ) "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרims וענף עץ עבות וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים", והגמרא במסכת סוכה (לה ע"א) דרשה מפסוק זה שפרי עץ הדר הוא האתרוג שטעם עצו ופריו שוה, כפות תמרims הוא הלולב הגדל בדקל התמרims, ענף עץ עבות הוא ההדס, וערבי נחל אלו הערבות ממין הגדל בנחל.

ובגמרא (שם מא ע"א) למדו עוד מפסוק זה שמהתורה אין חובת נטילת ארבעת המינים שבעה ימים אלא במקדש כפי שנאמר בפסוק ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים, אבל מחוץ למקדש אין חובה ליטלם אלא ביום הראשון כלשון הכתוב ולקחתם לכם ביום הראשון, ואולם מדרבנן חייבו ליטול המינים אף מחוץ למקדש כל שבעת ימי החג משום זכר למקדש. וכתבו הראשונים שכיון שחייב נטילת ארבעת המינים בכל שבעת ימי החג אינו אלא מדרבנן, משום כך יש להקל בחלק מהפסולים שנאמרו בארבעת המינים שלא יפסלו בחיוב זה שאינו אלא מדרבנן, וכגון פסול שאול הפוסל משום שאינו לכם אינו פוסל בשאר הימים משום שאין צורך שיהיו המינים שלו.

ולענין פסול חסרון הדר נחלקו הראשונים אם יש להקל בו בשאר הימים, יש אומרים שאינו פוסל אלא ביום הראשון אבל בשאר ימים כשר, ויש אומרים שהדר פוסל אף בשאר ימים, והקלו רק בפסול חסר שסוברים שפסולו משום שאינו לקיחה תמה, ופסול זה אינו אלא ביום הראשון¹. ולהלכה דעת השלחן ערוך שפסולי הדר אינם פוסלים אלא ביום הראשון, ודעת הרמ"א שחסרון הדר פוסל אף בשאר הימים.

¹ ושורש מחלוקתם בביאור דברי הגמרא (סוכה לו ע"א) רב חנינא מטביל באתרוג ונפיק ביה, והיינו שאף שהיה נחסר היה נוטל, וביארה הגמרא שהמדובר בשאר ימי החג שאין חובת הנטילה אלא מדרבנן, ולקיום חובה זו כשר אף אתרוג חסר, ולמדו מזה הרמב"ם (לולב פ"ח ה"ט) והגאונים (הובאו בבית יוסף סימן תרמט) והר"ן (סוכה טו ע"ב) שכל פסולי האתרוג הפסולים משום חסרון הדר אינם פוסלים אלא בחובת הדאורייתא שביום הראשון, אבל בשאר ימי החג כשרים, שדעתם שאין פסול אלא משום הדר וגם חסר אינו פסול אלא משום הדר, ואולם דעת התוספות (סוכה כט ע"ב) והרא"ש שבכל שבעת ימי החג פוסל חסרון הדר, והטעם שאתרוג החסר כשר בשאר ימים הוא משום שהחסר אין בו חסרון הדר ואין פסולו ביום הראשון אלא משום שאין זה לקיחה תמה, ומהכתוב 'ולקחתם לכם' למדים שצריך שתהיה לקיחה תמה, ומטעם זה ביום הראשון פסול שאין מתקיים לשון הכתוב, אבל בשאר הימים כשרה אף לקיחה שאינה תמה, אמנם דבר שפסול משום חסרון הדר פסול אף בכל ימי החג.

² רבי עקיבא איגר (סוכה כט ע"ב).
³ וראה לענין פסול חסר בסעיפים ז - ח, לענין פסול שינוי מראה בסעיף כג, ולענין נקטם ראש הלולב בהקדמה לדיני נקטם ראש הלולב.
⁴ והדרך למדוד את השיעור היא בהכנסת האתרוג למים, ואם מחמת האתרוג יצאו מים בכמות של 100 סמ"ק האתרוג כשר, מכיון שמשקלו הסגולי של האתרוג נמוך ממשקל המים. ואולם נכון ליטול שיעור גדול יותר מזה ולכל הפחות 110 סמ"ק משום שעד התקדש החג מתמעט קצת משיעורו ויש לחשוש שיחסר. ואם נחסר שיעורו והצטמצם

⁵ השיעור גדול של 100 סמ"ק הוא שיעור חזון איש, ובמשנה ברורה (סימן תפו סק"א) מבואר שלענין מצוות דאורייתא יש להקפיד לשער כפי השיעור הגדול, ומטעם זה ביום הראשון יש להקפיד שיהיה באתרוג שיעור זה, אמנם גם בשאר ימי החג יש להקפיד על שיעור זה, כפי שכתב המשנה ברורה (שם סק"ב) שאמנם לענין מצוות דרבנן אפשר לשער כפי השיעור הקטן [עי' ביאור הלכה סי' רע"א סע' יג'], אבל במקום שמבשר עליהם יש להחמיר לשער כפי השיעור הגדול משום חשש ברכה לבטלה. ומטעם זה יש לקנות אתרוג שיש בו לכל הפחות שיעור 100 סמ"ק. ואמנם בשעת הדחק יש מקום להקל לברך על אתרוג שיש בו כביצה אחת (57 סמ"ק) ע"פ החת"ס סי' קפ"א מובא בבה"ל סי' תרמ"ח ד"ה 'פחות מכביצה', שאם התקטנו הביצים גם האתרוגים נשתנו, עיי"ש.

⁶ משנה ברורה סימן תרמ"ח שער הציון אות סה, ושם הביא שדעת הלבוש שהפסול הוא לפי שאין דרכו להיות כן, ולפי"ז פסול כל שבעה לכו"ע, אך בראשונים (יראים תכ"ב ומחזור ויטרי שע') מבואר שהחסרון הוא שאינו הדר.

⁷ מדברי המשנה ברורה (סימן תרמ"ח ס"ק כד ובשעה"צ שם אות כז) יש משמעות שכל שהתקלפה הקליפה העבה אף שאין הקילוף מגיע למקום הבשר הלבן פסול הוא לפי דעת הר"ן וכשר לדעת הרא"ש. [ואולם אין הדברים ברורים במשנתו של המשנה ברורה],

פוסל, ובמקום הצורך יש להקל שכל שאין חסרון מגיע עד הבשר הלבן כשר האתרוג.

- ג. אתרוג החסר פסול ביום הראשון, וכשר בשאר הימים⁸, אולם כתבו הפוסקים שיש להדר אף בשאר הימים ליטול אתרוג שאינו חסר⁹.
- ד. בשיעור החסרון נחלקו הראשונים, יש הסוברים שאף חסרון כל שהוא פוסל, ויש הסוברים שרק שיעור חסרון של איסר [3.3 סמ"ר] פוסל, ולהלכה אף חסרון משהו פוסל.
- ה. לדעת רוב הפוסקים בכלל חסרון הוא רק כאשר נחסר גם מבשרו הלבן של האתרוג, אולם יש מחמירים שאף חסרון בקליפתו העבה הירוקה או הצהובה של האתרוג פוסל, ובמקום הצורך אפשר להקל שכל שאין החסרון מגיע עד מקום הבשר הלבן כשר.
- ו. ספק חסר כשר אף ביום הראשון¹⁰.
- ז. חסרון באתרוג אינו פוסל אלא כאשר נראה לעין האדם, ואפילו אם נראה רק על ידי התבוננות.
- ח. חסרון שאינו נראה לעין רק בעזרת זכוכית מגדלת וכדומה, הרי הוא כשר. אמנם פעמים רבות אפשר לברר בעזרת הזכוכית המגדלת את מיקום החסרון וצורתו, במקום שהחסרון עצמו נראה לעין גם בלי ההגדלה, ובגדר חסרון הפוסל הוא.

ניקב

במשנה (סוכה לד ע"ב) שנינו "אתרוג שניקב וחסר כל שהוא פסול", ובגמרא שם (לו ע"א) שנינו "תני עולא בר חנינא ניקב נקב מפולש במשהו ושאינו מפולש בכאסר", ונחלקו הראשונים בפירוש דברי עולא בר חנינא, יש שפירשו שדבריו אמורים על נקב בלא חסרון, והיינו שאף נקב שאין בו חסרון כלל, מכל מקום אם

מפולש הוא פוסל האתרוג, ויש שפירשו שדבריו אמורים על נקב עם חסרון, שנקב שיש בו חסרון מפולש פוסל הוא בכל חסרון שהוא, ואם אינו מפולש אינו פסול אלא כשיש בו חסרון בשיעור איסר. ולהלכה הובאו שתי הדעות בשלחן ערוך וכתב המשנה ברורה שמעיקר הדין יש לפסול אף נקב מפולש שאין בו חסרון, אם לא באדם שאין לו אתרוג אחר.

עוד נחלקו הראשונים בגדר מפולש מה הוא, יש אומרים שמפולש הוא כל שמפולש מעבר לעבר אחד של האתרוג לעברו השני, ויש אומרים שאף אם אינו מפולש מעבר לעבר כל שהנקב מגיע עד חדרי הזרע נחשב בכלל נקב מפולש הוא. והובאו שתי דעות אלו בשלחן ערוך, וכתב המשנה ברורה שנכון להחמיר שאף נקב עד חדרי הזרע פוסל, ובשעת הדחק אפשר להקל שרק נקב מעבר לעבר פוסל.

- ט. ניקב האתרוג, אם הנקב מפולש מצד אל צד פסול האתרוג אף אם אינו חסר בכך כלום [כגון שניקב במחט]¹¹, ואף אם הנקב אינו מפולש אלא שמגיע עד חדרי הזרע, יש להחמיר לכתחילה שלא ליטלו, ובשעת הדחק שאינו מוצא אתרוג אחר אפשר להקל בו¹².
- י. מצוי שיש נקב בראש האתרוג במקום מושב הפיטם, ופעמים שנקב זה מגיע עד חדרי הזרע ופוסל האתרוג, ואם אין אפשרות לדעת עד היכן מגיע הנקב אין לפסולו מספק, שהרי ספק ספיקא הוא שמא אף אם מגיע לחדרי הזרע כל שאין בו חסרון אינו פוסל¹³.
- יא. נקבים שנעשו באתרוג בעודו על העץ, אם לא הגלדו הרי האתרוג פסול, ואם הגלדו – דינם מבואר להלן בסעיף טז בענין בלאטלעך.

נקלף

במשנה (סוכה לד ע"ב) שנינו שאתרוג שנקלף פסול, ובגמרא שם (לה ע"ב) שנינו "אמר רבא האי אתרוגא דאגלד כאחינא סומקא [שהוא קילוף] כשרה", והקשתה הגמרא והא תנן נקלף פסול, ותיצרה "הא בכולה הא במקצתה", והיינו שאם נקלף כולו פסול ואם נקלף מקצתו כשר, ונחלקו הראשונים אם פסול נקלף כולו הוא רק כאשר כולו ממש נקלף אבל אם נשאר משהו מהקליפה כשר הוא, או שמא רק כאשר נשאר כשיעור סלע נחשב שלא נקלף אלא מקצתו וכשר, אבל אם לא נשאר מהקליפה בשיעור סלע פסול.

¹⁰ כשודאי לא חסר בו שיעור איסר, וטעם כשרותו מושם שספק ספיקא הוא שמא אינו חסר כלל, ואף אם חסר שמא הלכה כדעת הפוסקים שאין חסר פוסל אלא כאסר. משנה ברורה (שם ס"ק יא).

¹¹ שלחן ערוך (סימן תרמח ס"ב) וכפי מסקנת המשנה ברורה שם (ס"ו) ובשער הציון אות ה) כדעת המגן אברהם שנקב מפולש פוסל אף כשאין בו חסרון כלל, ודלא כדעת הפרי מגדים בדעת הט"ז.

¹² בשלחן ערוך (שם ס"ג) הובאו שתי דעות בזה אם נקב שעד חדרי הזרע פוסל, וכתב המשנה ברורה שם (ס"ק יד) שמעיקר הדין יש להחמיר כדעת הפוסקים שאף באופן זה פסול, אבל בשעת הדחק אפשר להקל כדעת המכשירים, ויש להוסיף שבאופן שאין בנקב חסרון כלל, יש לצרף לקולא את דעת הראשונים שאף נקב המפולש מצד לצד אינו פוסל כשאין בו כל חסרון.

¹³ ואמנם אם יכול לבדוק בקל על ידי הכנסת חוט דק וכדומה, ראוי שיבדוק הדבר.

ואולם דעת החי אדם (סימן קנא ס"ה) ש"ע הגר"ז (סימן תרמח ס"ב) והחזון איש (סימן קמז ס"א) שאף לדעת הר"ן אין האתרוג נחשב לחסר אלא כשנחסר מבשרו הלבן, וחסרון בקליפה העבה הירוקה או הצהובה אינו נחשב לחסרון. ואולם למעשה אין להקל כשהגיע הנקב למקום הבשר ורואים צבעו הלבן שהרי יש לחוש שנחסר מבשר האתרוג עצמו, ומטעם זה אם החסרון אינו מגיע עד מקום הבשר הלבן אפשר להקל [במקום הצורך]. אבל אם מגיע לבשר הלבן אין להקל כלל, שהרי יש לחוש שנחסר מבשר האתרוג עצמו. ⁸ לדעת השלחן ערוך פסולו מושם שאינו הדר ומטעם זה בשאר הימים כשר, ולדעת הרמ"א פסולו מושם חסרון לקיחה תמה ומטעם זה כשר בשאר הימים. ⁹ ביכורי יעקב (סימן תרמט ס"ק לט). וכבר מצינו כן בראב"ד (תמים דעים סימן רלג) ובמאירי (סוכה לו ע"ב).

עוד כתבו הראשונים (סוכה לה ע"ב) שאם היתה הנקודה השחורה בחוטמו של האתרוג פוסלת אפילו במשהו כדין חזזית²⁰, וכן פסק השלחן ערוך.

עוד מצינו בראשונים שנחלקו בדין מנומר פסול אם אף כשמומר במראות כשרים פוסל, כגון המנומר במראה חום, או שרק נימור במראות פסולים כמו השחור וכיוצא בו, בכלל פסול מנומר, והכרעת השלחן ערוך²¹ והגר"א להקל בזה והמשנה ברורה הביא דבריהם, ומכל מקום נשאר בצריך עיון בזה.

ואולם מנומר במראה כשר שהמראות נוצרו על ידי קילוף האתרוג, מבואר מדברי הטור שחמור דינם יותר משאר מנומר במראה כשר²², ואין להכשיר האתרוג אלא בשעת הדחק.

יז. אתרוג בצבע ירוק חזק הדומה לעשבי השדה, פסול כיון שלא נגמר גידולו²³, ואם התחיל להצהיב כשר²⁴.

יח. אתרוג בצבעים אדום כהה, שחור, חום כהה הדומה לשחור²⁵, לבן כקליפת הביצה²⁶, פסול, ופעמים שאף נקודה אחת מצבעים אלו פוסלת אתרוג וכפי שיבואר להלן.

יט. צורת האתרוג היא שיש בראשו חוטם, והחוטם הוא ממקום שמתחיל האתרוג להיות צר בשיפוע עד הפיטמא. ובהגדרת מקום החוטם יש כמה שיטות.

כ. מקום זה של החוטם יש בו חומרא לענין כמה פסולים שכאשר הם במקום זה פסולים הם בכל שהוא, וכדלהלן:

כא. נקודות שחורות פוסלות אתרוג משום שינוי מראה, אולם חלוק הדין בזה שבחוטם האתרוג אפילו נקודה אחת קטנה פוסלת, ואילו מתחת לחוטם רק שתי נקודות פוסלות.

²¹ טז (שם).
²² שהטור היקל במנומר במראה כשר, ואילו לענין נקלף לא הכשיר אלא במראה האתרוג עצמו ממש, ומבואר שקילוף המשנה ממראה האתרוג חמור דינו. וכן מבואר מדברי המשנה ברורה שבסימן תרמח (ס"ק נה שעה"צ סב) כתב שמעיקר הדין מנומר במראה כשר, ואילו בס"ק כו לענין נקלף שהשתנה מראה לאחד מהמראות הכשרים לא היקל אלא בשעת הדחק.
²³ ויש לדון אם סופו להצהיב על ידי נתינתו באחסון עם תפוחי עץ ושאר פירות צהובים.
²⁴ ודעת הב"ח שהירוק פסול משום חסרון הדר, ומטעם זה הצריך שיהיה האתרוג כולו צהוב. ויש שהידורו כדעתו אולם הכרעת המשנה ברורה (סימן תרמח ס"ק סה שעה"צ אות סט) שאין בירוק חסרון הדר, ואינו פסול אלא משום שלא נגמר גידולו.
²⁵ ואמנם נחלקו בזה הפוסקים (ענין חיים וברכה אות שב), ונראה להחמיר בזה.
²⁶ דעת תורה (סימן תרמח ס"ז).

יב. נקלפה קליפת האתרוג החיצונית ביותר ולא נשאר ממנה כלום, פסול, נשאר משהו יש מכשירים, ונכון להחמיר שפסול, ואם נשאר שיעור סלע 3.2 ס"מ כשר.
 יג. נקלפה קליפת האתרוג העבה הפנימית, התבאר לעיל בענין חסר (סעיף ה)¹⁴.

בלעטלך

במשנה (סוכה לד ע"ב) שינוי "עלתה בו חזזית פסול", ובגמרא שם (לה ע"ב) מבואר שאם היתה החזזית בחוטמו פסול אפילו במשהו, ואם היתה מתחת לחוטמו פסול בשני מקומות. בזמנינו אין החזזית מצויה, אולם מצוים על האתרוגים בלעטלך, ונחלקו הפוסקים בבלעטלך הגבוהים מגובה האתרוג אם דינם כדין החזזית¹⁵, ונכון להחמיר כדעה הפוסלים, אבל בשעת הדחק אפשר לסמוך על דעת המכשירים, אמנם בבלעטלך שאינם גבוהים מגובה האתרוג לדעת הכל אינם פוסלים אותו¹⁶, וכפי שיבואר לפנינו.

יד. אתרוג שיש בו בלעטלך שאינם גבוהים מגובהו של האתרוג כפי המצוי ברוב האתרוגים, כשר לכתחילה.

טו. אתרוג שנמצא בו בלעטלך הגבוהים מגובה האתרוג¹⁷, אם היו בחוטמו אפילו משהו יש להחמיר לפסול, ואם היו מתחת לחוטם, אם היו במקום אחד כשר, ואם היו בשני מקומות אם היה ברובו [רוב שטח האתרוג או רוב היקפו כפי המבואר לעיל לענין שינוי מראה] פוסלות האתרוג, ולבני ספרד אף כששניהם במקום אחד¹⁸ יש להחמיר שפסלוהו.

טז. מצוי מאוד באתרוגים שיש בהם מראה שנראה כעין בלאטלעך אבל הם בעצם הם נקבים שנעשו באתרוג בעודו על העץ מחמת קוצים ונוצר עליהם גלד, וגלד זה נראה כעין בלעטלך, וכשר הוא. [ובאופן שלא הגלד האתרוג מקוצים אלו מבואר לעיל בענין ניקב סעיף יא].

שינוי מראה

בגמרא (סוכה לו ע"א) שינוי "אתרוג הכושי הלבן והמנומר פסול", וכתבו הראשונים¹⁹ שיש ללמוד מזה שאתרוג במראה שחור ולבן פוסל כדין חזזית שאם היה ברובו בשתיים או שלשה מקומות פסול, וכן נפסק בשלחן ערוך.

¹⁴ כאמור לעיל הערה 7 לדעת המשנה ברורה קילוף מעט מהקליפה העבה פוסל לפי דעת הר"ן וכשר לדעת הרא"ש, ואילו לדעת החי אדם והחזון איש אין קילוף פוסל במקצתו אלא רק בחסרון בשר האתרוג.
¹⁵ כתב התרומת הדשן (סימן צט) שבלעטלך אלו אף הגבוהים מהאתרוג אינם בכלל חזזית, ואולם דעת זמרה"ל שאם גבוהים מגובה האתרוג היו בכלל חזזית.
¹⁶ פרי מגדים ס"ס זרמח, וחיי אדם כלל קנא' אשרי מי שנטול אתרוג נקי לגמרי.
¹⁷ גובה המורגש ואם רק חספוס בלבד.
¹⁸ כשהן פרוצים ונחשבים שנים, שאם לא כן הרי זה כבלעטל אחד הכשר לכתחילה מתחת לחוטם.
¹⁹ רא"ש (פ"ג סימ' כב).
²⁰ ר"ן וריטב"א סוגה לה. אורחות חיים הל' לולב אות טז בשם הראב"ד תמים דעים סימן רלב, וכן פסק השלחן ערוך סימן תרמח ס"ב).

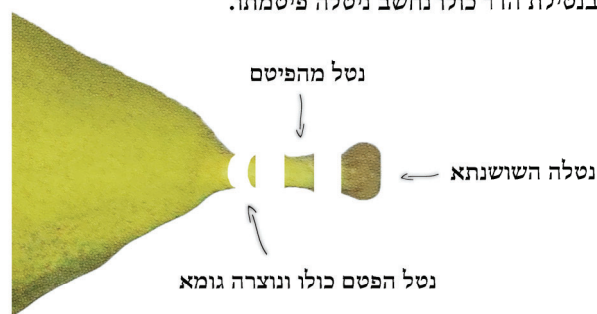
כט. נקודות חומות שנוצרו על ידי קילוף האתרוג דינם חמור יותר משאר נקודות חומות, ויש להחמיר לפסול האתרוג אם יש בחוטמו נקודה זו, או שיש ברוב היקף או רוב שטח [כאמור לעיל] שתי נקודות אלו, ואין להקל במנומר בנקודות אלו אלא בשעת הדחק.

ל. מצוי שהאתרוג מקבל מכה³⁴ ויוצא ממנו מיץ ומחמתו משתנה מקום המכה לצבע חום, ואינו נפסל בכך³⁵.

ניטל הפיטם

במשנה (סוכה לד ע"ב) שנינו ניטלה פיטמתו פסול, ונחלקו הראשונים באיזה שיעור ניטלה נחשב שניטלה הפיטמה, יש מי שאומר שאף אם ניטל הפרח שמעל הפיטם [שושנתא] נחשב כבר בכך שניטל הפיטם ופסול³⁶, ואולם דעת רוב הראשונים שרק כאשר ניטל מדד הפיטם נחשב שניטל הפיטם, וכן פסקו השלחן ערוך והרמ"א, ואולם כתב הרמ"א שבמקום שאפשר נכון להחמיר אף בניטל השושנתא.

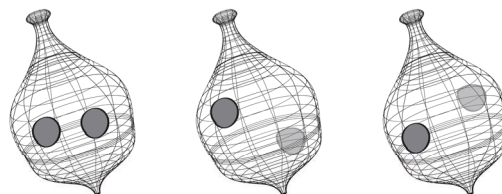
ונחלקו הפוסקים מהו שיעור הנטילה מהדד שבכך נחשב כניטל מדדו לפוסלו לדעת כל הראשונים, יש אומרים שאף כשניטל מעט מהדד הרי זה בכלל ניטלה פיטמתו³⁷, ויש אומרים שרק אם ניטל הדד כולו נחשב ניטלה פיטמתו³⁸. והמשנה ברורה הכריע שרק בנטילת הדד כולו נחשב ניטלה פיטמתו.

ובטעם פסול זה נחלקו הפוסקים יש אומרים שפסולו משום שנחשב חסר³⁹, ומטעם זה אינו פוסל אלא ביום הראשון, ויש אומרים שפסול משום שאינו הדר ולדעת הרמ"א פוסל בכל שבעת ימי החג⁴⁰. וכתבו הראשונים שפסול זה של ניטלה פיטמתו אינו פסול

כב. שתי נקודות הפוסלות אף מתחת לחוטם, לדעת השלחן ערוך²⁷ בכל אופן הן פוסלות, ולדעת הרמ"א אינן פוסלות אלא כשהן ברובו, ואופן שיעור הרוב נחלקו בו הפוסקים, דעת המשנה ברורה²⁸ שהוא כשהנקודות משני צדדים באופן שרוב היקף האתרוג יש בו שינוי מראה, ודעת החזון איש²⁹ שרק כשהן ברוב שטח האתרוג פסול.

לפי דעת המ"ב לפי דעת החזו"א לפי דעת השו"ע

כג. היו הנקודות בפרח שעל הפיטם [שושנתא] כשר, ואם היו בדד של הפיטם, יש מכשירים, ונכון להחמיר.

כד. שינוי מראה אינו פוסל אלא כשניכר גם כשמחזיק האתרוג בידו כדרך שנוטלו למצוה, אבל אם אינו ניכר אלא כשמקרב ממש לעיניו ומעיין בו היטב, וקל וחומר אם אינו ניכר אלא בזכוכית מגדלת, אינו פוסל האתרוג³⁰.

כה. נקודות שחורות שנגרמו על ידי ריסוס וכדומה אם אינן יורדות, יש להחמיר שבכלל פסול שינוי מראה הן פוסלות האתרוג כפי התנאים האמורים לעיל סעיפים כ - כא³¹.

כו. אתרוג שיש בו שתי נקודות חומות ברוב היקף האתרוג או רוב שטח [כפי המבואר לעיל], נחשב מנומר במראה כשר, שנחלקו הפוסקים אם פוסל האתרוג, ונראה שאפשר להקל בזה, וצריך עיון למעשה³².

כז. אתרוג שיש בו נקודה חומה אחת בחוטמו כשר³³.

כח. אתרוג ירוק המנומר במראות צהובים, או להיפך, אינו נחשב כמנומר במראות כשרים אלא הכל מראה האתרוג, וכשר לכתחילה לדעת כל הפוסקים.

²⁷ סימן תרמח ס"י.

²⁸ שם ס"ק מא.

²⁹ סימן קמז.

³⁰ מבי"ט (ח"ב סימן מט) מגן אברהם (שם ס"ק טז) משנה ברורה (ס"ק מו) חזון איש (סימן קמז).

³¹ כן מבואר מדברי החתם סופר (סוכה לו ע"א) המובא בהערה לקמן הערה 35, ואמנם הגר"ז (סימן תרמח ס"כ) כתב בשם המב"ט שאין פסול שינוי מראה וחזו"ת אלא כשנגרם מחמת האתרוג עצמו ולא כשנגרם מגורם חיצוני, אכן כיון שמצינו במשנה ברורה (סימן תרמח ס"ק מב) שהביא דברי המב"ט רק לענין פסול חזו"ת ולא הביאו לענין שינוי מראה, מוכח שדעתו שלענין שינוי מראה יש לפסול אף שינוי הבא מחמת גורם חיצוני.

³² הר"ן (סוכה לה ע"ב) כתב שמנומר במראות כשרים כשר והביא שיש מי שפוסל, ולהלכה השלחן ערוך (סימן תרמח ס"ז) הגר"א (שם) ושו"ע הגר"ז (שם) פסקו כשר, והבכורי יעקב פסל, ובמשנה ברורה (שם ס"ק נה) כתב שלמעשה צריך עיון.

³³ שאף לדעת הפוסקים (המובאים במשנה ברורה ס"ק נה) שאתרוג המנומר במראות כשרים פסול מכל מקום אין זה אלא פסול של נימור, אבל המראה כשר הוא, ורק מראה שחור ולבן שפסולו משום המראה עצמו פוסלים בחוטם במשהו. משנה ברורה (סימן תרמח ס"ק מה).

³⁴ באופן כללי כאשר האתרוג מקבל מכה על ידי משמוש היד או שנחבט בקופסא, או מצפרנים, טוב לשוטפו מיד במים כדי שלא ישתנה צבעו.

³⁵ ואף אם השתנה ברוב היקף האתרוג, מכל מקום כשר הוא משום שצריך לדינא שהמנומר במראות כשרים כשר, וכאן יש יותר להקל שהרי שינוי המראה נוצר מדבר חיצוני ולא מהאתרוג עצמו ויש מהפוסקים הסוברים שלעולם אין פסול שינוי מראה בדבר שבא מחמת מאורע חיצוני. ואולם כתב החתם סופר (סוכה לו ע"א) שאתרוג שהשתנה צבעו על ידי משמוש היד בימי חג הסוכות כשר שזוהו הידורו שמשמשו בו למצוה. ומבואר מדבריו שבלא טעם זה היה האתרוג נפסל בשינוי מראה זה ולשיטתו יש לפסול שינוי מראה שנוצר מחמת משמוש היד לפני חג הסוכות, ויש חולקים, ראה לעיל הערה 31.

³⁶ הר"ן בדעת הר"ף (סוכה פ"ג).

³⁷ בית יוסף סימן תרמח.

³⁸ ט"ז (שם ס"ק יא).

³⁹ רמ"א (סימן תרמט ס"ה).

⁴⁰ מגן אברהם (שם ס"ק יז) בשם מגיד משנה. וכמבואר לעיל בהקדמה טעם השיטות שהדר פוסל כל שבעה.

אלא אם היה לאתרוג פיטם אחר שגדל בעץ וניטל ממנו, אולם אם מתחילתו לא היה לו פיטם, כשר.

לא. נפלה פיטמתו של האתרוג ונשאר גומא באתרוג, פסול⁴¹, ולדעת הרמ"א פסול בכל שבעת ימי החג. ואולם אם נפל הפיטם בעוד האתרוג על העץ, כשר, שאין זה נחשב בגדר ניטלה פיטמתו אלא נחשב שלא היה לו פיטם מעודו⁴², ומטעם זה האתרוגים המצויים בזמנינו כשרים אף שאין בהם פיטם משום שרובם נפל מהם הפיטם עוד בעודו על העץ⁴³, ואולם יש המהדרים ליטול אתרוג שיש עליו פיטם.

לב. נפל מהפיטם אחר שנקטף מהעץ ונשאר ממנו מעט באופן שאין גומא באתרוג, נחלקו הפוסקים אם נחשב בכלל ניטלה פיטמתו, ונכון להחמיר בדבר לענין היום הראשון, אבל בשאר הימים כשר⁴⁴.

לג. נפל הפרח שעל הפיטם [שושנתא], לדעת השלחן ערוך כשר, ולדעת הרמ"א נכון להחמיר שלא ליטול אתרוג זה.

לד. נפל העוקץ [הוא העץ שהאתרוג תלוי בו באילן], פסול משום חסר ומטעם זה אינו פסול אלא ביום הראשון, ואם נשאר מעט מן העוקץ באופן שאין גומא באתרוג, כשר אף ביום הראשון⁴⁵.

יבש

לה. אתרוג שיש בו יבשות, היינו מקום שאין בו לחות כלל, אם היתה יבשות זו בחוטמו פסול בכל שהוא, ואם היתה יבשות זו מתחת לחוטמו, אינה פוסלת אלא אם היא ברובה של אתרוג, או שהיא חלוקה לשני מקומות⁴⁶.

לו. אתרוג משנה שעברה ודאי יבש הוא ופסול אף בלא בדיקה, אולם אם נשמר במקפא יבדקנו ואם אינו יבש כשר.

פסולים נוספים

לז. אתרוג מאילן המורכב משאר מינים פסול בכל שבעת הימים, וישנם כמה סימנים שנתנו הפוסקים שבהם ניתן להבחין אם האתרוג מורכב [וכפי שפורטו הסימנים בהערה⁴⁷], ואולם כתבו הפוסקים שאין לסמוך עליהם לכתחילה ואין לקנות אתרוג אלא מזנים שיש עליהם כשרות שמוחזקים מזנים שאינם מורכבים⁴⁸.

לח. אתרוג טבל או ערלה פסול בכל שבעת הימים, ומטעם זה יש להקפיד לקנות אתרוג שיש עליו כשרות שאין בו חשש טבל או ערלה.

דיני הלולב

א. אורך שדרתו של לולב צריך שתהיה לכל הפחות ארבעה טפחים, שהם 39 ס"מ⁴⁹, ובדיעבד אם היה בו שלש עשרה אגודלים ושליש שהם 32 ס"מ יצא ידי חובה.

נחלקה התיומת

בגמרא (סוכה לב ע"א, בבא קמא צו ע"א) שנינו "נחלקה התיומת פסולה", ובראשונים פירשו פסול זה בכמה דרכים, יש שפירשו שהוא באופן שהתרחקו שני העלים האמצעיים זה מזה⁵⁰. ויש שפירשו שהוא כאשר רוב עלי הלולב נחלקו לשנים⁵¹ [שדרך עלי הלולב שכל אחד מהם עשוי משני עלים כפולים שדבוקים מגבו ופתוחים מלפניו], ויש שפירשו שהוא אף כאשר העלה האמצעי לבדו נפתח עד מקום צמיחתו בשרה⁵², ויש שפירשו שהוא רק כאשר עלה זה נחלק גם בתוך השדרה⁵³, ויש שפירשו שאף כאשר נפתח רק רוב עלה זה כבר בכלל פסול נחלקה התיומת הוא⁵⁴, ויש שפירשו שאף כאשר נפתח עלה זה במקצתו כבר בכלל פסול נחלקה התיומת הוא⁵⁵. והשלחן ערוך פסק כדעת הראשונים שאין הפסול אלא כאשר נחלקו רוב עלי הלולב חלוקה שהיא ברובה העלה, והרמ"א פסק כדעת הראשונים שאף בחלוקת העלה האמצעי נפסל הלולב, וכתב שלכתחילה ראוי להחמיר כדעת הראשונים שאף נחלק מקצת העלה פסול, והפוסקים נחלקו בדעת הרמ"א מהו

המקורי מקום עוקצו שוקע. ג. אתרוג המורכב תוכו רב וקליפתו מועטת ודקה, ואילו המקורי תוכו מועט וקליפתו הלבנה עבה.

⁴⁸ חתם סופר (סימן רז) וביכורי יעקב (תוספת ביכורים) והובאו דבריהם במשנה ברורה. ולענין שעת הדחק שקנה אתרוג שלא מזנים המוחזקים במסורת כתב המשנה ברורה שאפשר לסמוך על סימנים אלו בדיעבד.

⁴⁹ כפי שיעור הגדול (שיעור חזו"א), וכאמור לעיל שיש להחמיר לענין ברכה ליטול שיעור הגדול.

⁵⁰ תוספות (סוכה לב ע"ב ד"ה נחלקה), ובבית יוסף (סימן תרמה) פירש שדבריהם אמורים בלולב שיש לו שתי תיומות [העלים אמצעיים המסיימים את השדרה], והט"ז פירש שאף כשיש תיומת אחת כל שהתרחק מהעלה שעל ידו נחשב בכלל נחלקה התיומת.

⁵¹ הרי"ף והרמב"ם

⁵² סמ"ק בשם רש"י (הובא בתרומת הדשן סימן צו)

⁵³ אור זרוע בשם רש"י. (תרומת הדשן שם).

⁵⁴ ר"ן שם.

⁵⁵ ריטב"א ור"ן (שם) בשם יש מפרשים. ראה סיכום שמונה שיטות בראשונים בדיון זה בביכורי יעקב סי' תרמה ס"ט.

⁴¹ ואם נפל הפיטם ולא נעשה גומא במקום נפילתו, ששואה הוא לגובה האתרוג, דעת הט"ז והמגן אברהם (סימן תרמח) שכשר ואינו נחשב ניטלה פיטמתו, דעת הב"ח שאף באופן זה יש בו פסול ניטלה פיטמתו וכן הוכיח הב"י בשעת הר"ח.

⁴² שלחן ערוך (סימן תרמח ס"ז)

⁴³ והאופן שבו ניתן להבחין אם נפל הפיטם כבר בעודו על העץ כתב המשנה ברורה (סימן תרמח ס"ק לב) שהוא לראות במקום הפיטם שאם יש בו גומא מוכח שכבר נפל בעודו על העץ, אבל אם אין בו גומא פסול. ולמעשה ברבים מאתרוגי זמנינו גם הפיטמות הנופלים בעודם על העץ אין בהם גומא זו, וישנם סימני זיהוי אחרים.

⁴⁴ שלענין שאר הימים יש לצרף דעת הרמ"א (סימן תרמט ס"ה) שאין בהם כלל פסול ניטלה פיטמתו.

⁴⁵ שלחן ערוך (שם ס"ח).

⁴⁶ ביכורי יעקב (סימן תרמח סק"א) ופרי מגדים (שם אש"א סק"ז) וראה בביאור הלכה שם מה שתמה בזה.

⁴⁷ המגן אברהם (סימן תרמח) הביא משו"ת הרמ"א (סימן קכו) בשם מהר"ם פאדואה שלשה סימנים לבדוק אם האתרוג מורכב: א. אתרוג מורכב חלק הוא ואילו האתרוג המקורי הכשר יש בו בליטות בכל גופו. ב. אתרוג המורכב מקום עוקצו בולט, ואילו

שיעור המקצת שבו ראוי להחמיר, ומהו השיעור שפוסל ודאי, וכפי שיתבאר לפנינו.

ובטעם פסולו נחלקו הראשונים יש אומרים שהוא משום חסרון לקיחה תמה⁵⁶, ומשום כך אינו פוסל אלא ביום הראשון, ויש אומרים שפסולו משום חסרון הדר⁵⁷, ומשום כך לדעת הרמ"א פסול בכל ימי החג. והכרעת המשנה ברורה שאין פסולו אלא משום חסרון לקיחה תמה ואינו פוסל אלא ביום הראשון.

ב. לולב שנפתח העלה האמצעי שלו [הנקרא תיומת משום חשיבות היותו עשוי תאומים], אם פתוח לכל אורכו עד השדרה, לדעת השלחן ערוך כשר⁵⁸, ולדעת הרמ"א פסול⁵⁹, ואם פתוח ברוב אורכו לדעת רבים מהפוסקים פסול לבני אשכנז⁶⁰, ויש שהכשירוהו⁶¹, ואם נפתח מיעוטו בשיעור יותר מטפח, נחלקו הפוסקים בזה⁶², ואם נחלק בפחות מטפח דעת רוב הפוסקים שכשר⁶³, ויש שהחמירו אף בזה⁶⁴, ומשום כך ראוי להדר לקנות לולב שהעלה האמצעי שבו סגור לגמרי ולא נחלק כלל, ואולם אם אינו משיג לולב כזה, יכול ליטול אף לולב שנפתח מעט כל שאין בפתיחתו טפח, ואם אינו מוצא אלא לולב שנפתח עלה זה ביותר מטפח, בשעת הדחק יכול להקל לברך כל שלא נפתח ברובו של עלה.

ג. בשאר ימי החג כשר אף לולב שנפתח התיומת שלו לגמרי⁶⁵, ויש פוסלים⁶⁶.

ד. לולב שיש לו שתי תיומות שהיו דבוקות זו לזו ונחלקו, כשר מעיקר הדין⁶⁷ ויש מהדרים שלא ליטלו⁶⁸. ולולב כזה אינו מצוי כל כך⁶⁹.

הימנק

בגמרא (סוכה לב ע"א) מבואר שלולב הסדוק פסול, ואמר רב פפא שסדוק הוא דעביד כהימנק, ונחלקו הפוסקים מה נחשב "עביד כהימנק", יש שפירשו שהוא כשנחלקו שני עלי התיומת ונתרחקו זה מזה עד שיש חלל ביניהם⁷⁰, ויש שפירשו שהוא

רק באופן שנחלקו ונתרחקו עד שעומדים ראשיהם כפופים ומרוחקים זה מזה ונראים כשנים⁷¹.

ובטעם פסולו נחלקו הראשונים יש אומרים שהוא משום חסרון לקיחה תמה, ומטעם זה אינו פוסל אלא ביום הראשון בלבד⁷², ויש אומרים שפסולו משום חסרון הדר ומטעם זה לבני אשכנז פוסל הוא בכל שבעת ימי החג⁷³.

ה. לולב שנפתח ונחלק העלה האמצעי שלו באופן שנתרחב הסדק עד שנראה כשנים, לדעת הכל פסול הוא אף שנחלק במקצת⁷⁴, ויש מחמירים שפתיחה כזו פוסלת אף בעלים הסמוכים לעלה האמצעי⁷⁵.

לולב דסליק בחד הוצא

ו. לולב שאין שתי התיומות מסתיימות בשווה אפילו באופן הניכר, הלולב כשר לכתחילה⁷⁶.

ז. אם עלה אחד של התיומת מכסה את חבירו ברוב רחבו כשר לכתחילה⁷⁷.

נקטם ראשו

במשנה (סוכה כט ע"ב) שנינו "נקטם ראשו פסול", ונחלקו הראשונים מה נחשב בכלל ראשו, יש אומרים שהוא באופן

⁶⁷ השיטה הפוסלת המובאת בהערה הבאה לא הובאה להלכה בשולחן ערוך רמ"א ומ"ב, וכן לדעת כל הראשונים שהובאו לעיל גבי נחלקה התיומת – לולב זה כשר, ולכן מעיקר הדין אין לחוש לזה.

⁶⁸ שיטת הגאונים המובאת בתוס' ב"ק צו', ב"ח ופמ"ג וביכורי יעקב סי' תרמה'.

⁶⁹ יש דרכים שונות איך לבדוק אם יש שתי תיומות ללולב ואנכ"ל, ולמעשה נראה שאינו מצוי כל כך, ורבים טועים בזה.

⁷⁰ לבושי שרד.

⁷¹ דעת תורה.

⁷² כתב רבינו ירוחם (דף נח) "כל הפסולים פסולים כל ז' משום שאינו הדר, חוץ מנסדק ונחלקה התיומת שפסולים משום לקיחה תמה כשרים בשני". וכן פסקו המגן אברהם (סימן תרמ"א ס"ו) הגר"ז (שם ס"י), הביכורי יעקב (סימן תרמ"א ס"ק יח) המשנה ברורה (ס"ק טז).

⁷³ חזון איש (סימן קמה) בדעת תוספות.

⁷⁴ ממשנה ברורה (סימן תרמ"א ס"ק לב).

⁷⁵ שער הציון (שם ס"ק לג).

⁷⁶ בסוכה לב' איתא 'לולב דסליק בחד הוצא בעל מום הוא ופסול'. ויש בראשונים כמה פירושים בביאור דין זה, מובא בשו"ע סי' תרמה' ג', ד'. שיטת הרא"ש היא שכל הלולב אינו אלא תיומת אחת. שיטת הרמב"ם שכל העלים אינם כפולים. שיטת רש"י שכל העלים הם מצד אחד של הלולב. שיטת נוספת של הכלבו שמובא ברמ"א (סי' תרמה' ס"ג) שההלכה נאמרה על העלה האמצעי שאינו כפול כלל. ואף לפי שיטתו נראה שאם רוב העלה כפול – די בכך. ואף שהריטב"א והר"ן כתבו שעשו ראשו של לולב כחוטמו של אתרוג, זה צירוף של כמה חומרות יחד, ולכן נראה שהלולב כשר לכתחילה.

⁷⁷ עי' הערה קודמת.

⁵⁶ כתב רבינו ירוחם (דף נח) "כל הפסולים פסולים כל ז' משום שאינו הדר, חוץ מנסדק ונחלקה התיומת שפסולים משום לקיחה תמה כשרים בשני". וכן פסקו המגן אברהם (סימן תרמ"א ס"ו) הגר"ז (שם ס"י), הביכורי יעקב (סימן תרמ"א ס"ק יח) המשנה ברורה (ס"ק טז).

⁵⁷ רבי עקיבא איגר בדעת תוספות (סוכה כט ע"א ד"ה נקטם), חיי אדם (כלל קמט ס"י) וחזון איש (סימן קמה סק"ד).

⁵⁸ שלחן ערוך (סימן תרמה ס"ג).

⁵⁹ רמ"א (סימן תרמה ס"ג).

⁶⁰ הט"ז הגר"א (שם).

⁶¹ ממשעות הרמ"א שם.

⁶² לדעת הגר"א שם כשר, ולדעת הט"ז כל שיש בו יותר מטפח פסול, וכן פסול לדעת רבי עקיבא איגר שם ולדעת החיי אדם. ומדברי המשנה ברורה (ס"ק טז) נראה שנקט לעיקר הדין להקל כדעת הגר"א.

⁶³ ט"ז שם.

⁶⁴ רבי עקיבא איגר וחיי אדם שם.

⁶⁵ כתב רבינו ירוחם (דף נח) "כל הפסולים פסולים כל ז' משום שאינו הדר, חוץ מנסדק ונחלקה התיומת שפסולים משום לקיחה תמה כשרים בשני". וכן פסקו המגן אברהם (סימן תרמ"א ס"ו) הגר"ז (שם ס"י), הביכורי יעקב (סימן תרמ"א ס"ק יח) והמשנה ברורה (סימן ס"ק טז).

⁶⁶ רבי עקיבא איגר בדעת תוספות (סוכה כט ע"א ד"ה נקטם), חיי אדם (כלל קמט ס"י) וחזון איש (סימן קמה סק"ד).

עקום כמגל

יד. עקום כמגל לפניו דהיינו לצד שכנגד השדרה או לצדדיו, פסול⁸⁷. אבל אם התעקם לאחוריו לכיוון השדרה כשר.

טו. לולב שאינו עקום כמגל כשר לכתחילה, ומ"מ הידור מצוה הוא בלולב שאין בו עקמימות כלל⁸⁸.

יבש

במשנה (סוכה כט ע"ב) שנינו "לולב היבש פסול", ונחלקו הראשונים מה נכלל בכלל לולב יבש לפוסלו בפסול זה, דעת רוב הראשונים שרק אם יבשו רוב עלי הלולב נחשב בכלל יבש, אולם בדעת הראב"ד יש שפירשו⁸⁹ שסובר שאף אם יבש העלה האמצעי נחשב הלולב יבש ופסול, ושיעור היבשות הוא שכלה מראה הירקות שבו והלבינו פניו⁹⁰.

ובטעם פסול היבש מבואר בגמרא שהוא משום שאינו הדר, ומשום כך לדעת השלחן ערוך אינו פוסל אלא ביום הראשון, ולדעת הרמ"א פסול אף בשאר ימי החג.

טז. לולב שיבשו רוב עליו או רוב שדרתו פסול.

יז. יבש העלה האמצעי ברובו, יש מחמירים לפוסלו ביום הראשון בלבד⁹¹, ובשאר הימים כשר לכתחילה⁹², ויש המהדרים שאף במיעוט העלה לא יהיה יבשות.

יח. לולב שקצוות עליו נשרפו מהשמש ומראהו חום או אדום, כשר שאינו נחשב בכלל יבש.

דיני ההדס

א. שיעור אורכה כל הדס שלשה טפחים [29 ס"מ], ומודדים שיעור זה מתחילת מקום צמיחת העלים התחתונים ועד סוף העץ למעלה⁹³. בשעת הדחק אפשר ליטול הדס שאורכו 24 ס"מ⁹⁴.

ב. מצוה מן המובחר ליטול הדס שכל שורות העלים שבו [קנים] משולשים, היינו שכל שורה יוצאים שלושה עלים בשורה ואין האחד מעל או מתחת

שנקטמו רוב עלי הלולב בראשן⁷⁸, ויש שפירשו שנקטמו שני עלים אמצעים העליונים שבלולב⁷⁹, ויש שפירשו שאפילו נקטם עלה האמצעי בלבד בכלל הפסול הוא.

ובטעם פסולו כתבו הראשונים⁸⁰ שהוא משום חסרון הדר, ומטעם זה אם אין הקטימה ניכרת לעין אלא בהתבוננות אינה פוסלת, שאין פסול הדר אלא בניכר בהתבוננות, ומאידך לדעת הרמ"א פוסל הוא בכל ימי החג, כיון שהפסולים משום חסרון הדר פוסלים בכל ימי החג, [ראה לעיל בהקדמה].

ח. נקטם ראש התיומת אפילו במשהו פסול, ואף אם נקטם עלה אחד משני העלים המרכיבים את התיומת, פסול⁸¹, ואולם אם היו שני תיומות ללולב ונקטם אחד מהם כשר⁸².

ט. קטימה שאינה ניכרת אלא בהתבוננות אינה פוסלת⁸³.

י. ספק נקטם כשר⁸⁴.

יא. לולב כפוף פסול, ודוקא שהשדרה כפופה, אבל אם העלים כפופים נחלקו בזה הראשונים ולכתחילה אין ליטלו, ואף אם רק העלה האמצעי כפוף⁸⁵.

יב. לולב ששהה הרבה על האילן ועליו התקשו והתרחקו משדרתו אין זה בכלל לולב של תורה ופסול, ולפיכך לולב שעליו נפרדו זה מזה ונוטים לצדדים, אם מקום חיבורם לשדרה לא התקשה ואפשר לאגוד ולחברם זה לזה, כשר הלולב אף כשאינו אוגדם, ואם אי אפשר לאגדם פסול⁸⁶. לכתחילה יש ליטול לולב שעליו מחוברים ולא נפרדו זה מזה כלל.

יג. הלולב הוא כפות התמרים האמור בתורה, ולפיכך דעת רבים מהפוסקים שהלולב הקנרי פסול למצוה, שאינו בכלל כפות תמרים, והאופן לזיהוי הלולב הקנרי הוא בכך שהלולב הכשר שדרתו עבה מעט ועליו רחוקים זה מזה, ואילו הקנרי שדרתו רכה ועליו צפופים זה לזה, ועוד סימן יש לזהותם, שהלולב הכשר יש אבקה בין כפלות עליו, ואילו בקנרי אין אבקה זו.

⁷⁸ תוספות (סוכה כט ע"א ד"ה נקטם, ב"ק צו ע"א ד"ה נקטם).

⁷⁹ ר"ח שם ורא"ש (סוכה פ"ג).

⁸⁰ רש"י (סוכה כט ע"ב ד"ה נקטם).

⁸¹ בית דוד (סימן תמח) וכן החיים (סימן תרמה).

⁸² משנה ברורה (סימן תרמה ס"ק כט) חזון איש (סימן קמו סק"ו).

⁸³ וכך הם רוב הלולבים המצויים בזמנינו שאף אם נקטמו אין קטימתם ניכרת לעין אלא על ידי התבוננות ומשום כך אינה פוסלת אותם. ועיין פרי מגדים (סימן תרמה משב"ז סק"ו) וביכורי יעקב (סי' תרמה' ס"ק טז).

⁸⁴ הטעם הוא, כיון שיש הסוברים שפסול נקטם אינו אלא אם נקטמו רוב העלים (ראה בהקדמה), וספק אם הלכה כמותם, וכן יש ספק בעצם אם באמת נקטם, הוי ספק ספיקא וכשר.

⁸⁵ שלחן ערוך (סימן תרמה ס"ט). ולולב שיש בראשו כיפוף הנקרא קנעפ"ל י"א שאין בו חשש, ויש אף המקפידים ליטול דוקא לולב כזה.

⁸⁶ שלחן ערוך (סימן תרמה ס"א) ומשנה ברורה (סק"ג).

⁸⁷ סוכה לב'. שולחן ערוך (סימן תרמה' ס"ח).

⁸⁸ שו"ת שם.

⁸⁹ משנה ברורה (תרמה סק"ב), אבל החזון איש חולק וסובר שאף לדעת הראב"ד אין לפסול אלא כשיבשו רוב עליו.

⁹⁰ ומטעם זה לולב משנה שעברה פסול שודאי יבש הוא.

⁹¹ שו"ע סי' תרמה' סע' ה'.

⁹² כיון שזה חידוש של הראב"ד ובשאר ימים לדעת השו"ע כשר לא צריך להחמיר בזה.

⁹³ חזון איש (סימן קמו סק"ח).

⁹⁴ שו"ע סי' תרנ' סעי' א'.

חבירו, ובדיעבד אם רוב השורות משולשים, כשר ההדס⁹⁵.

ג. שילוש זה שאמרו שצריך שיהיו העלים שבכל קן יוצאים בשוה⁹⁶, נכלל בו כל שקו הנמתח ביניהם נפגש בכל שלושת השורשים, ואף אם אינם שוים ממש⁹⁷.

ד. כאמור מצוה מן המובחר שלא יפול אף עלה אחד מן ההדס בתוך שיעורו ולכן יש להזהר בשעה שתוחבים את ההדסים לתוך האגד, או בשעת הנענוע - שלא ישיר אפילו עלה אחד⁹⁸.

ה. נראה שאף שאם יש ג' טפחים משולשים אף שהם לא ברצף הוא בכלל מצוה מן המובחר⁹⁹.

ו. הדס שאין ראשו של עלה מגיע לעוקצו של עלה שמעליו, יש מחמירים לפוסלו¹⁰⁰, אך להלכה כל שרובו מכוסה בעלים כשר¹⁰¹.

ז. יש מהדרים שעלי ההדס יעמדו זקופים באופן שמכסים היטב את ההדס, אבל גם אם העלים נוטים לצדדים ההדס כשר לכחילה.

ח. הדס כמוש כשר¹⁰², ואמנם יבש באופן שיבשו שלשת העלים שבקן העליון, או שיבשו רוב העלים פסול, אך אינו מצוי כלל בהדסים שנקטפו השנה¹⁰³.

דיני הערבה

א. שיעור אורכה שלש טפחים [29 ס"מ], ומחשבים האורך בלא העלים העליונים. בשעת הדחק אפשר ליטול ערבה שאורכה 24 ס"מ¹⁰⁴.

ב. לכתחילה מצוה מן המובחר ליטול ערבה שלא נשרו ממנה עלים כלל, ואם נשרו מקצת עלים כשר כל

שנשארו רב העלים¹⁰⁵. לכן צריך להזהר בשעה שתוחבים את הערבות לתוך האגד, או בשעת הנענוע - שלא ישיר אפילו עלה אחד¹⁰⁶.

ג. מצוי מאד בערבה שעליה נשמטים ותלויים כלפי מטה, ויש שמחמירים בזה, וראה הערה¹⁰⁷.

ד. ערבה שיבשו רוב עליה עד שכלה מראה ירקות שבה והלבינו פניה¹⁰⁸, פסולה. אמנם אם לא הלבינו פניה, אף שנפרך בצפורן - כשרה.

ה. ערבה כמושה כשרה ולכתחילה טוב להחליפה¹⁰⁹.

ו. ערבה שנקטם ראש עצה אפילו בכל שהוא פסולה¹¹⁰, אבל קטימת העלים אינה פוסלת, ולכן אין חובה לקנות ערבה עם לבלוב.

ז. מעיקר הדין כל הערבות שעלים שבהם משוכים כנחל וחודם חלק, ועלה שלהם אדום כשרים¹¹¹, אולם ראוי להדר ליטול ערבות שגדלו סמוך לנחל¹¹².

הלכות כלליות בקניית ארבעת המינים

א. יש הנוהגים לקנות המינים קודם יום הכיפורים כדי להוסיף זכויות ליום הדין¹¹³, ויש שהקפידו לקנות אחר יום הכיפורים כדי לרמוז לנצחון בדין¹¹⁴.

ב. יש להקפיד שיהיה המוכר נאמן שאכן המינים שלו הם ואינם גזולים, שאם היו גזולים אין יוצאים בהם ידי חובה.

ג. יקנה מכספו הפרטי ואין לקנות המינים מכספי מעשר, ומנהג חסידים ואנשי מעשה להרבות בדמים כפי יכולתו עבור קניית ארבע מינים¹¹⁵. נער הסמוך על שולחן אביו, יקנה לו אביו את המינים בכדי שיהיו שלו. ובאופן הקנין יש פרטים רבים, ואכמ"ל וראה במ"ב סי' תרנח' ס"ק י'.

¹⁰⁶ שו"ע הרב סימן תרמו ס"ה וז"ל: '...ומכל מקום לכתחילה אין לקח אותה אם אפשר לו בקל למצוא אחרת שלימה שלא נשרו מעליה כלום, שהשלימה היא מצוה מן המובחר'. וכדלעיל גבי הדס סע' ד'.

¹⁰⁷ עי' בחזו"א קמ"ו ס"ק לב', לה' מה שכתב בזה, ולמעשה המנהג להקל.

¹⁰⁸ שער הציון (סימן תרמו אות ו').

¹⁰⁹ בסוכה לג: שנינו שערבה כמושה כשרה וכן הוא בשו"ע סי' תרמו' סע' ד', ומשמע שכשרה בדיעבד, וכ' בערוה"ש שם ס"ח וז"ל לדעת המג"א שם ס"ק ג' שמואב במ"ב שם ס"ק יא'.

¹¹⁰ סוכה לג': שולחן ערוך (סימן תרמו ס"ב).

¹¹¹ רמב"ם (לולב פ"ז ה"ג) רא"ש (סוכה פ"ג ה"ג) שלחן ערוך (סימן תרמו ס"א). ועיין משנה ברורה (שם סק"ג).

¹¹² חיי אדם (כלל קנ סק"ט) ביכורי יעקב (סימן תרמו סק"ב) קיצור שו"ע (סימן קלו ס"ה).

¹¹³ מטה אפרים (סימן תרג ס"ה).

¹¹⁴ דרשות חתם סופר (ח"א עמ' לח).

¹¹⁵ אלף המגן (סימן תרמח).

⁹⁵ שולחן ערוך סימן תרמו ס"ה בשם הראב"ד, ולשיטת הגאונים המובאת בטור שם אם נשר עלה אחד פסול, ועי' בשעה"צ ס"ק יט', ולהלכה אם נשר אחד עלה אחד כשר אך אינו מצוה מן המובחר וכדלעיל גבי ערבה סע' ב'.

⁹⁶ ה'ת'ספות (סוכה לב ע"ב ד"ה תלתא טרפי) כתבו שצריך שיהיו העלים סמוכים ודבוקים זה בזה, וכן מבואר ברא"ש (שם פ"ג סימן ח) שכתב "ומיקרי שפיר כשהן סמוכין זה לזה בעיגול אחד שאין אחד נמוך מחבירו אף על פי שכל אחד בעוקצו".

⁹⁷ בשם החזו"ן איש (קה"י סוכה סימן כו, חו"ב סוכה סימן ה) ראה לעיל סע' ב' ולהלן לגבי ערבה סע' ב'.

⁹⁸ בנה"ל סד"ה 'ולעניכובא ברובו' הביא את דברי הפרמ"ג והביכורי יעקב ומבואר מדבריהם שרוב ג"ט ע"י צירוף כשר הוא, ונראה שה"ה לענין מצוה מן המובחר של ג"ט שלמים.

¹⁰⁰ שערי תשובה (סימן תרמו) בשם מור וקציעה.

¹⁰¹ ביכורי יעקב בסי' תרמו' וכן דעת החזו"ן איש (סימן קמו).

¹⁰² שלחן ערוך (סימן תרמו סעיפים ו - ח - י).

¹⁰³ משנה ברורה (סימן תרמו ס"ק לא).

¹⁰⁴ שו"ע סי' תרנ"ט סע' א'.

¹⁰⁵ דעת המגן אברהם שלכתחילה נכון שלא ליטול ערבה שנשרו מקצת עליה, ודעת האליה רבה שאף לכתחילה כשרה. וכתב המשנה ברורה (סימן תרמו ס"ק יא) שכאשר הערבות מצויות טוב להדר לכתחילה כדעת המגן אברהם.